

CSÉPE IMRE KICSINYÍTŐKÉPZŐI

Három évvel ezelőtt figyelmeztettük egymást, mennyi teendő vár ránk, hogy elhívtel írónk, Csépe Imre hatalmas nyelvi opusát alaposan áttanulmányozzuk, megismerjük és magunkévá tesszük. Egyben ígéretet is tettünk, mert az 1973-ban elhangzott előadás arra kényszerített bennünket, hogy néhány jellegzetes csépei nyelvi vonatkozással még alaposabban, tudományosabban foglalkozzunk, hiszen egyes grammatikai szintek részletes bemutatása nem öncélú fejtegetéshez, ennél jóval többhöz vezethet bennünket: művelődéstörténeti felismerésekhez is. Nézzük hát meg, három esztendő után mit tettünk, mondhatunk-e valami újabbat írónk nyelvéről.

Csépe tájnyelvi jellegzetességeiről szólva érintettük a kicsinyítőképzők becézésre, kedveskedésre, gyöngédítésre való hajlamának tudatos, gyakori kihasználását. Felszínes érintés helyett vegyük ezt a jelenséget alapos vizsgálat alá.

„A névszóképzők terén az egyik jelenség az, hogy egyes nyelvjárási alakulatokban nagyobb a kicsinyítőképzők száma és gyakorisága, mint más nyelvjárásokban, illetőleg a köz- és irodalmi nyelvben” — mondja a nemrég elhunyt nyelvtudós, Márton Gyula *Magyar nyelvjárástanában* (A Babes Bolyai Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Karának kiadása, Kolozsvár—Cluj, 1970.). Ha abból indulunk ki, hogy Kis-hegyes nyelvére a -ka, -ke és a -cska, -cske képzőpár a feltűnő, s ehhez adjuk korábbi megállapításunkat, hogy Csépe élete végéig hű maradt szülőfaluja nyelvéhez, világossá válik előttünk a célunk. S ha ezt a két képzőpárt mint nyelvi jelet vesszük fontolóra, könnyen célhoz is érünk.

„Minden jel három viszonylatot foglal magában vagy implikál. Először is egy belső viszonylatot, amely a jelentőt összekapcsolja jelenttjével; továbbá két külsőt. Az első virtuális; ez köti össze a jelet más jelek specifikus készletével, melyből kiemeljük, hogy beiktassuk a beszéd-fajtába. A második tényleges; ez kapcsolja a jelet a kijelentés többi jeléhez, amely megelőzi vagy követi (Roland Barthes: *Válogatott írások*. Fordította Szántó Judit. Budapest, 1972. 181.) A két képzőpárt tehát jelen tanulmányunkban úgy vizsgáljuk, mint önálló kicsinyítőképzőt kiemelve a többi toldalék sorából, s egyben viszonyítjuk egymáshoz és a többi kicsinyítőképzőhöz.

Bár vizsgálataink az író két kötetére szorítkoznak, hisszük, hogy e két könyv szöveganyaga is elegendő lesz témánk közelebbi megvilágításához. Az 1973-ban kiadott *Mezei dolgok* és a *Határdomb* képezi tanulmányunk tárgyát, adattárunk e két mű nyelvi anyagának elemzése során állt össze.

A -ka, -ke és a -cska; -cske kicsinyítőképző használata nem ismeretlen a számunkra. Leíró nyelvtanaink a legtermészetesebb formánsok közé sorolják őket, a köznyelvben elég gyakran alkalmazzuk egyiket is, másikat is, szerepük sem okoz különösebb gondot, mert tudjuk, hogy kicsinyítünk, becézünk, kedveskedünk, babusgatunk alkalmazásukkal. Tájnyelvi megterheltségük azonban valamilyen okokat kerestet velünk, hiszen egyes vidékeken jóval elevenebbek, gyakoribbak. Ez a gyakoriság idéz elő funkcionális változást, az is érdekelheti a nyelvészt. Csépe műveinek olvasása közben nem ritkán találkozunk a velük képzett vagy továbbképzett szavakkal, ennél fogva azt hiszem, nem lesz hiábavaló ellesni, hannan ez az irántuk való ragaszkodás, s milyen következményei

lehetnek. Nem gondolok itt az olyan kifejezésekre, amelyek már ilyen kicsinyítőképzős alakban élnek a tudatunkban és az Értelmező Szótárban, mint például a *szopóka*, *szélke*, *estike* vagy *fióka*, hanem azokra, amelyek ritkábbak, grammatikai funkciójuk mögött esetleg egy másfajta szerep is megbújik, s ezáltal csépeinek minősíthető. Az említett formánsok becézgető, kedveskedő, dédelgető funkciója a legvilágosabban a keresztnevek után látszik, itt vehető észre a legkönnyebben. Írónk gyakran él a képzők adta ilyen lehetőségekkel, azonban megfigyelhetünk nála egy sajátos vonást, s nyilván nem is tévedünk, ha ezt csépei sajátosságának minősítjük. Csak nőket becéz, csak a női nevek mellé ragasztja a megfelelő hangrendű képzőt, a férfiakat más módon illeti meg kedveskedésével. „*Ilonkám*, csak az imádságnak van olyan íze, mint a te neved...”, mondja, vagy: „*Ilonka* roppant kedves volt hozzánk”, „... tédret hajt *Emőkéje* előtt”.

Az állatnevek között úgyszintén a női nevek fordulnak elő becézett alakban. A nőstény galamb *Gyöngyike*, a macska *Mancika* néven szerepel az elbeszélésben, mint a háziasszony, illetve a házigazda kedvenc állatkája.

Az adattárból az is kiténik, hogy a nevekhez leginkább a -ka, -ke kicsinyítőképző járul, a -cska, -cske nem fordul elő a két tanulmányozott kötetben. Nyelvünkben ugyan általában is az előbbieket a gyakoribb képzők, azonban mint kishegyesi tájnyelvi tulajdonság még nagyobb a különbség a két képzőpár alkalmazásában a neveket illetően. A tulajdonnév helyett az író gyakran az egyén korának megfelelő köznévvvel illeti meg a személyt becézett alakban: „Már keres az édes asszonykád, gyere, gyere.” Vagy: „Fiatal legénykéket és lányokat is láttam, hasonlóan önmagukkal társalogni.” Hasonló köznevekkel személyesíti meg az állatokat is: „Egyik fűrésztarajos legényke”, mondja a cseperedő kiskakasról, a csibéket pedig „kendermagos kisasszonykák”-nak becézi.

Az ilyen esetekben nem pusztán kicsinyítésről van szó, de még a becéző szerepen is túllépnek a köznevek után alkalmazott képzők. Egyrészt a fiataloságnak a hangsúlyozása, másrészt az író és a becézett ember, illetve állat közötti távolság szűkül a minimálisra, a becéző szeretete sugárzik a becézett felé. Nem ritka a testrészek becézése Csépe tárcáiban, azonban főleg gyermekek és állatok végtagjait vagy más testrészeit olvashatjuk kicsinyítőképzős formában a szövegben. A csibe „megcsavargatta *farocskáját*, kidugja *fejecsckéjét*, a ruhatetű emelgeti *lábacskaát*, és a tarisznya madzagjára kötött szivacs az emberpalánták *farocskáin* kalimpál ütemesen. A kis testrészt, a méret jelentését hordozza ugyan a toldalékkal ellátott szó, azonban arról is informálódunk, hogy az író jóval erősebbnek érzi magát az említett személyeknél és állatoknál, de erejével és hatalmával megvédi a nála gyengébbeket, megnyitja szívét azok felé, hiszen ha gyermekek, még sok támaszra és védelmezésre, segítségre van szükségük, ha pedig állatok, biztosítani kell őket a durva, goromba embertől, a környezet viszontagságaitól. A legegyszerűbb, a legtermészetesebb emberi tulajdonságok közül valók azok, csak kevesen vagyunk képesek olyan tömören kifejezni, mint ahogy ez Csépeknél sikerül.

Sokszor alkalmazza írónk a ruhanevek után is a kicsinyítőképzőket. A nő nem akármilyen kendőt, hanem szénaitatú *kendőcskét* terít a szeme fölé”, a falusi asszony tyúkjának „fekete *ruhácskája*” ázott el, de a rövid életű tiszavirág is „*ruhácskájától*” válik meg. Az öltözet, mint életünk nélkülözhetetlen kelléke, a ruhák, a ruhadarabok kicsinyítésével éppen az ellenkezőt éri el így az író. Fontosságukat, jelentőségüket, de semmiképpen sem kis méretüket emeli ki a kicsinyítőképzőkkel. És a köznevekhez tapadt képző így nem csupán mint nyelvi jel simul finoman a szóhoz, hanem a hozzá fűződő fogalom megbecsülésére is felszólítja az olvasót.

Életünk másik nélkülözhetetlen velejárója az étkezés. Bár nyelvjárásainkban, különösképpen pedig a székelyeknél mutat igen nagy megterheltséget az ételek becézése, Csépe szülőfalujának a nyelvére is jellemző. Meglepő, hogy írónk szinte következetesen becézetlenül hagyja

a sokfajta ételnevet, csupán kettőnél marad hű a kishegyesi tájnyelvhez. A kenyér számtalan helyen kicsinyítőképzős alakban fordul elő elbeszéléseiben, mondhatjuk, hogy inkább kenyérről beszél, mint kenyérről, az italok közül pedig a „borocska”, azaz a bor becézése a szembetűnő. Bor és kenyér, a két legfontosabb, a bibliában is emlegetett *test és vér* iránti tisztelet és szeretet válthatja ki a képzőpár használatát ebben az esetben és az ember kiszolgáltatottsága azokhoz viszonyítva.

Az öltözék és az étkezés mellett a lakás, az otthon tartozik még a legszükségesebb létfenntartási kellékeink közé. Egyfelől ezért nem mellőzi Csépe a lakóház és annak részei becézését, másfelől pedig a környezetfestés, az idillikus kép akkor lesz csak igazán szemléletes, ha ház helyett *házacskáról*, szoba helyett *szobácskáról*, kamra helyett *kamrácskáról* szól. Jó példa erre *A buckák remeteje* című elbeszélés, ahol a kis kunyhó leírásánál több ízben is a kicsinyítőképzők segítségével érzékelteti Csépe a hajlék méretét, s azt a melegséget, amelyet magában rejtegethet egy ilyen faluszéli magányos „hófehér kunyhó”.

Az embert övező természet, a nélkülözhetetlen tárgyak, a növények, az állatok úgyszintén gyakran készítetik az írókat a kedveskedésre, a becézésre. A nap, akár tél van, akár nyár, akár déli, akár alkonyat, „napocska”-ként szerepel a szövegben. A csillag szó előtt mindhiába áll az „*apró*” jelző, felveszi a kicsinyítőképzőt is, és „*apró csillagocskák*”-ra változik, a tavakat pedig hiába minősíti kicsinek az „*apró*” és a „*kis*” jelző, az író „*apró kis tavacskákkal*” találkozhat. A fa akármekkora is, ha beteg „*fácska*”, hát akkor miért ne lehetne a valóságban is *apró* törekeny fenyőmag „*fenyőmagocska*”?

Az állatok becézése néha túlzottan, megmagyarázhatatlanul ejti gondolkodóba az olvasót. Mert hogy a bogár helyett „*bogárkáról*”, a madár helyett *madárkáról*, a nyúl helyett *nyulacskáról*, a fűrj helyett *fűrjecskéről*, a kakas helyett *kakasocskáról* beszél még akkor is, ha nem a szóban forgó állat kicsinyéről szól, az nagyon természetes, azonban hogy a pókot is pókocskának, a tetűt pedig „*bogárkának*” és „*állatkának*” becézi, ez már a ritkaságok közé sorolható még akkor is, ha az ember nagyságához kívánja mérni azok *apró* mivoltát. Azt hiszem, ezek után nem kell bizonyítanunk, mennyire szerette Csépe az állatokat.

Nem tartozik a ritkaságok közé, ha az alapszóban kifejezett tulajdonságot erősíti meg a kicsinyítőképző akár minőségről, akár mértékről van szó. Csupán azért kötelességünk megemlíteni ezt a nyelvi jelenséget, mert Csépénél nagyon gyakori. A darab *darabka*, a kevés *kevéske*, az *apró aprócska*, a kicsiny *kicsike*, a vékony *vékonyka*, a nagyobb *nagyobbacska* alakban fordul elő, hogy minél pontosabban, minél alaposabban értesüljünk tényleges, valóságos természetéről, méretéről, mennyiségéről a szóban forgó tárgynak.

A gyermek játékaiknak kicsinyítése is legtermészetesebb írónk nyelvén. A dézsában *hajócskák* úsznak, mondja az *Elhagyott játékokban*, azonban ahhoz képest, hogy Kishegyesen mennyire elterjedt a gyermekhez tartozó játékoknak és tárgyaknak a becézése, nem sorolható a szembetűnő esetek közé. Ennél jóval több az olyan példa, amelyekben az emberhez való viszony tükröződik. Amikor Csépe kimondja a „szegénykém” szót, amellet, hogy becéz, érzeteti részvétét is az emlegetett személyek iránt, s hogy mennyire a szíven viseli azok baját, keservét, azt az újabb nyelvi jel, a birtokos személyrag is megerősíti. Hogy mennyire tisztában van a sokszor jelentéktelennek tetsző kicsinyítőképző funkciójával, azt az író helyett használt *írócska* szóalak is mutatja. „*Akkor még nagyon hívő írócska voltam, aki magának álmodta másik felét is a világnak, kristálymézbe mártva*” — mondja magáról a *Szépítem az időt* című elbeszélésben. A besorolás, a rang, a minősítés mind belefér ebbe a parányi kis nyelvi jelbe, és hogy mennyire tud vele Csépe bánni, azt azzal is bizonyítja, hogy nem maradt meg *írócskának*, író lett, Kishegyes, Bácska, Vajdaság egyedülálló, sajátos nyelvű *írója*.

Azt hiszem, nem esünk túlzásokba, ha egyetlen nyelvi jel bemutatására is kissé több időt szenteltünk. Hogy miért nem, próbáljuk bebizonyítani!

Ahhoz, hogy a *-ka*, *-ke* és a *-cska*, *-cske* formánsok kicsinyítő szerepe mellett ismerjük és használjuk azok széles skálájú egyéb funkcióit, nagyon járatosnak kell lenni még anyanyelvünkben is. Példáink azt mutatják, hogy Csépe nagyon biztosan, bátran mozog az említett képzők világában, precízén, megfelelő helyen és megfelelő időben használja őket.

Nem elégedhetünk meg csupán azzal az állítással, hogy írónk hű maradt szülőfalujának nyelvi megnyilvánulásaihoz, mert a szóban forgó nyelvi jelek jóval többről informálnak bennünket. „Írónk prózai erejéit kétségtelenül azokban az írásokban szemlélhetjük, amelyekben a tárgyas részesetek kerülnek előtérbe. Azokra a novellákra, tárcákra gondolunk, amelyekben ez a tárgyiasság az emlékebe kapaszkodva valósult meg, tagadva egyúttal a világ kitalálásának jogosultságát is, amellyel gyakran élt a közvetlen tapasztalás és a tanulmány ellenében”, vallja dr. Bori Imre Cséperől. Nem véletlenül idézzük ezt a gondolatsort, hiszen jól tudjuk, manapság már szinte elképzelhetetlen szétválasztani az irodalmi és a nyelvi értékelést, irodalmi irodalomtörténeti adatok és grammatikai jegyek összefonódásából bontakozhat csak ki egy író munkássága, tevékenysége. A tanulmányozott nyelvi jel Csépe műveiben ezért nem maradhat öncélú, s ennek alapján vonhatjuk le még az alábbi következtetéseket is. Pontosan a dr. Bori által emlegetett elbeszélésekben és tárcatípusokban, vagyis az igazi csépei művekben jelennek meg a kicsinyítőképzős alakulatok. Az ember, az ember neve, az ember ruhája, étele, lakóháza s az őt körülvevő természet növényeivel, állataival és képeivel tartozik abba a körbe, amelyik tele van a kicsinyítés, a becézés formáival. Mihelyt ebből kilép, csökken a képzett szavak száma, s amennyire ez a tér zsugorodik, úgy szaporodnak az ilyen kifejezések. A *buckák remetéje*, mint az egyik tipikus ilyen fajta elbeszélés, tele van kicsinyítőképzős alakulatokkal, a távoli, szlovéniai hegyek között pedig csak hosszú keresés után bukkanunk egyetlen hasonló szóra.

Csépe viszonya, magatartása derül ki ebből az egyetlen nyelvi jelből, a melegség, a kedveskedés azonban csak egy bizonyos látóhatárig érhet, vagyis az író közvetlen környezetéig, ameddig szeme ellát, szeretete elér, s amelyekben a tárgyakat is igazán magáénak vallhatja. Es ezzel célunkhoz is értünk. Írónk kicsinyítőképzős szavaiból leszűrünk egyet-mást. Az árulkodó nyelvi jel közelebb hozott bennünket a kishegyési íróhoz, műhelyében értük tetten, s anélkül, hogy lélektani elemzést is végeztünk volna, beláttunk a lelkébe, környezetéhez való viszonyát, magatartását lepleztük le csalódás nélkül, mert e két parányi képzetpár is pozitívumokkal tetőzi Cséperől való eddigi ismereteinket.

Ez az írás a tavaly ősszel Kishegyesen megtartott Csépe Imre Emléknapon hangzott el. Abból az alkalomból közöljük, hogy a jövő hónapban, május 18-án lesz a költő halálának évfordulója.